

УДК 342.5 + 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.20>

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕПРИПУСТИМОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Круговий Д.С.
*адвокат,
аспірант Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-7221-4572*

Круговий Д.С. Окремі проблеми забезпечення неприпустимості обмеження права на судовий захист в умовах воєнного стану.

На відміну від деяких прав і свобод людини і громадянина, які можуть бути обмежені в умовах воєнного стану, в Україні право на судовий захист перебуває під абсолютним конституційним захистом – воно не може бути обмежене за жодних умов.

Стаття присвячена вивченню питання стосовно того, чи не містять норми Конституції України, які визначають права особи, що підпадають під режим можливого обмеження, елементів необмежуваного права особи на судовий захист та наскільки практична необхідність у з'ясуванні цього питання враховується суб'єктами, уповноваженими встановлювати відповідні обмеження, у процесі їх нормотворчої діяльності.

Мета дослідження полягає у здійсненні теоретико-правової оцінки актів чинного законодавства, якими встановлено окремі обмеження прав і свобод людини і громадянина, на предмет дотримання суб'єктами видання таких актів заборони обмеження права особи на судовий захист, а також у підготовці відповідних пропозицій у разі наявності підстав для цього.

На основі аналізу положень Конституції України, актів чинного законодавства щодо введення та продовження воєнного стану в Україні, а також документів комунікації Постійного представництва України при Раді Європи із Генеральним секретарем Ради Європи автором виявлено окремі проблеми забезпечення неприпустимості обмеження права на судовий захист в умовах воєнного стану.

Зокрема, з'ясовано, що гарантія судового захисту права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації є об'єктом потенційного обмеження.

Також виявлено наявність передумов для ініціювання розгляду питання щодо внесення змін до п. 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 шляхом конкретизації його положень в частині зазначення у цій нормі ст. 32 Конституції України з метою виключення з тексту вказаного підзаконного акту положень, які охоплюють зміст ч. 4 ст. 32 Конституції України.

Ключові слова: обмеження прав і свобод людини і громадянина, право на справедливий суд, воєнний стан.

Kruhovi D.S. Certain problems of ensuring the inadmissibility of restrictions on the right to judicial protection under martial law.

Unlike some human and civil rights and freedoms, which may be limited under martial law, in Ukraine the right to judicial protection is under absolute constitutional protection - it cannot be limited under any conditions.

The article is devoted to studying the question of whether the norms of the Constitution of Ukraine, which determine the rights of a person subject to the regime of possible restriction, contain elements of an unlimited right of a person to judicial protection and to what extent the practical need to clarify this issue is taken into account by the subjects authorized to establish the relevant restrictions in the process of their normative activity.

The purpose of the study is to carry out a theoretical and legal assessment of the acts of current legislation, which establish certain restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen, with a view to compliance by the subjects issuing such acts with the prohibition on restricting the right of a person to judicial protection, as well as to prepare relevant proposals if there are grounds for this.

Based on the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, acts of current legislation on the introduction and extension of martial law in Ukraine, as well as documents of communication between the Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe and the Secretary General of the Council of Europe, the author identified certain problems of ensuring the inadmissibility of restricting the right to judicial protection in conditions of martial law.

In particular, it was found that the guarantee of judicial protection of the right to refute inaccurate information about oneself and one's family members and the right to demand the removal of any information is the object of a potential restriction.

It was also found that there are prerequisites for initiating consideration of the issue of amending Clause 3 of the Decree of the President of Ukraine "On the Introduction of Martial Law in Ukraine" dated 24.02.2022 No. 64/2022 by specifying its provisions in terms of specifying Article 32 of the Constitution of Ukraine in order to exclude from the text of the specified by-law the provisions that cover the content of Part 4 of Article 32 of the Constitution of Ukraine.

Key words: restrictions on human and civil rights and freedoms, right to a fair trial, martial law.

Постановка проблеми. Визначальні риси конституційно-правових меж обмеження прав і свобод людини і громадянина окреслені у ст. 64 Конституції України:

- Основний Закон України є єдиним джерелом визначення випадків можливого обмеження;
- вичерпний перелік умов встановлення обмежень – запровадження воєнного або надзвичайного стану;
- частковість обмежень, тобто, можливість встановлення лише окремих обмежень;
- тимчасовість обмежень, яка для суб'єкта їх встановлення зумовлює обов'язок визначити строк дії цих обмежень;
- визначення переліку прав і свобод, які не можуть бути обмежені за жодних умов.

Як убачається з положень ч. 2 ст. 64 Конституції України, на права, що передбачені її ст. 55, поширюється режим абсолютного конституційного захисту.

Водночас існує об'єктивна потреба у вивченні питання стосовно того, чи не містять норми Основного Закону України, які підпадають під режим можливого обмеження, елементів прав особи, що передбачені ст. 55 Конституції України, та наскільки практична необхідність у з'ясуванні цього питання враховується суб'єктами, уповноваженими встановлювати відповідні обмеження, у процесі їх нормотворчої діяльності.

Мета дослідження полягає у здійсненні теоретико-правової оцінки актів чинного законодавства, якими встановлено окремі обмеження прав і свобод людини і громадянина, на предмет дотримання суб'єктами видання таких актів заборони обмеження права особи на справедливий суд, а також у підготовці відповідних пропозицій у разі наявності підстав для цього.

Стан опрацювання проблематики. Окремі складові права на справедливий суд неодноразово досліджувалися у роботах вітчизняних науковців, у т.ч. на рівні дисертаційних і монографічних досліджень, зокрема, Г.І. Бережанського, М.М. Гімона, Ю.М. Грошевого, П.Д. Гуйвана, Є.В. Діденка, О.В. Константого, Г.Р. Крета, В.М. Кіяниці, О.Р. Куйбіди, А.В. Лужанського, І.Є. Марочкина, Л.М. Москвич, О.М. Овчаренко, О.Б. Прокопенка, Д.М. Притики, П.М. Рабиновича, М.В. Савчина, Н.Ю. Сакари, Н.П. Сизої, В.В. Сердюка, Н.В. Сібільової, В.Л. Федоренка, В.І. Шишкіна, Н.В. Шелевер.

Однак, наукові публікації у напрямку нашого дослідження наразі відсутні, що певною мірою вказує на актуальність його предмета.

Виклад основного матеріалу. Першоосновою правового регулювання режиму воєнного стану в Україні є Конституція України.

Воєнний стан згадується у положеннях восьми статей Основного Закону України (ч. 5 ст. 41, ч. 3 ст. 43, ч. 2 ст. 64, ч.ч. 3, 4 ст. 83, п. 31 ч. 1 ст. 85, п. 19 ч. 1 ст. 92, п. 20 ч. 1 ст. 106, ч. 2 ст. 157).

Аналіз змісту ч. 2 ст. 64 Конституції України недвозначно свідчить про те, що для режиму воєнного стану є притаманною можливість встановлення окремих тимчасових обмежень прав і свобод людини і громадянина.

Обмеження розуміють як дію за значенням обмежити, обмежувати, що означає, зокрема, установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами [1, с. 536].

Водночас, передбачена на законодавчому рівні можливість запровадження обмежень тих чи інших прав і свобод потенційно позбавлена будь-яких ознак свавільності з огляду на визначення законодавцем рівня нормативних актів, якими можуть регулюватися відповідні суспільні правовідносини.

Так, за змістом положень п.п. 1, 19 ч. 1 ст. 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина, а також правовий режим воєнного стану підлягають визначенню виключно законами України. До того ж, приписом п. 20 ст. 106 Основного Закону України визначено, що рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України Президент України «приймає відповідно до закону».

Нормативно-правовим актом, що визначає, зокрема, зміст правового режиму воєнного стану в незалежній Україні, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII.

Законодавець визначив воєнний стан як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 зазначеного Закону).

Попри те, що до цього спеціального закону 29 разів уносилися зміни, понад 70 % яких було здійснено у період дії воєнного стану, редакція законодавчого визначення поняття «воєнний стан» залишилася незмінною з часу прийняття вказаного закону.

Безперечно, це можна вважати ознакою точності та довершеності визначення правового змісту цього поняття.

Слід зазначити, що Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII став активно застосовуватися після початку повномасштабного військового вторгнення російської федерації в Україну, яке відбулося 24 лютого 2022 р.

Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022, затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX, в Україні введено воєнний стан із 05 год. 30 хв. 24.02.2022 строком на 30 діб.

У подальшому воєнний стан неодноразово продовжувався. Так, зокрема, шляхом прийняття Законів України від 15.03.2022 № 2119-IX, від 21.04.2022 № 2212-IX, від 22.05.2022 № 2263-IX, від 15.08.2022 № 2500-IX, від 16.11.2022 № 2738-IX, від 07.02.2023 № 2915-IX, від 02.05.2023 р. № 3057-IX, від 27.07.2023 № 3275-IX, від 08.11.2023 № 3429-IX, від 06.02.2024 № 3564-IX, від 08.05.2024 № 3684-IX, від 23.07.2024 № 3891-IX, від 29.10.2024 № 4024-IX, від 15.01.2025 № 4220-IX Верховна Рада України затвердила Укази Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 14.03.2022 № 133/2022, від 18.04.2022 № 259/2022, від 17.05.2022 № 341/2022, від 12.08.2022 № 573/2022, від 07.11.2022 № 757/2022, від 06.02.2023 № 58/2023, від 01.05.2023 № 254/2023, від 26.07.2023 № 451/2023, від 06.11.2023 № 734/2023, від 05.02.2024 № 49/2024, від 06.05.2024 № 271/2024, від 23.07.2024 № 469/2024, від 28.10.2024 № 740/2024, від 14.01.2025 № 26/2025, якими строк дії воєнного стану продовжено з 05 год. 30 хв., відповідно: з 26 березня 2022 р. та з 25 квітня 2022 р. строком на 30 діб; строком на 90 діб: з 25 травня 2022 р.; з 23 серпня 2022 р.; з 21 листопада 2022 р.; з 19 лютого 2023 р.; з 20 травня 2023 р.; з 18 серпня 2023 р.; з 16 листопада 2023 р.; з 14 лютого 2024 р.; з 14 травня 2024 р.; з 12 серпня 2024 р.; з 10 листопада 2024 р.; з 8 лютого 2025 р.

Пунктом 3 Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» передбачено обмежену за ознакою тривалості у часі – на період дії правового режиму воєнного стану – можливість обмеження деяких конституційних прав і свобод людини і громадянина, а саме – передбачених ст.ст. 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України:

- гарантування недоторканності житла (ст. 30);
- гарантування таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31);
- заборони втручання в особисте і сімейне життя особи, крім випадків, передбачених Конституцією України (ч. 1 ст. 32);
- неприпустимості збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ч. 2 ст. 32);
- права знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею (ч. 3 ст. 32);
- гарантії судового захисту права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації (ч. 4 ст. 32);
- гарантії права на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ч. 4 ст. 32);
- гарантування свободи пересування, вільного вибору місця проживання, права вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом (ч. 1 ст. 33);
- неможливості позбавлення громадянина України права в будь-який час повернутися в Україну (ч. 2 ст. 33);
- гарантування права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1 ст. 34);
- права вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ч. 2 ст. 34);
- права громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 38);
- можливості громадян користуватися рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 38);
- наявності у громадян права збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 39);
- права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ч. 1 ст. 41);
- права на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ч. 1 ст. 42);
- права на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ч. 1 ст. 43);
- права на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ч. 4 ст. 43);
- захисту законом права на своєчасне одержання винагороди за працю (ч. 7 ст. 43);
- права тих, хто працює, на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ч. 1 ст. 44);
- права на освіту (ч. 1 ст. 53);
- права безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі (ч. 4 ст. 53);
- гарантування відповідно до закону громадянам, які належать до національних меншин, права на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства (ч. 5 ст. 53).

Постійним представництвом України при Раді Європи 01.03.2022 Генеральному секретарю Ради Європи було передано вербальну ноту від 28.02.2022 № 31011/32-017-3 [2] щодо запровадження з 24.02.2022 на 30 днів: режиму надзвичайного стану в окремих областях України (на території Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей, м. Києва з 00 години 00 хвилин 24.02.2022) й воєнного стану на всій території України та заходи відступу від її зобов'язань за ст.ст 4 (абз. 3), 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16 Конвенції, ст.ст. 1, 2 Додаткового протоколу, ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції (розділи I, II Додатку до зазначеної ноти та Доповнення до неї).

Вважаємо, що вивчення змісту положень зазначених вище ст.ст. 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Основного Закону України дає підстави висувати, що майже всі вказані норми безпосередньо не стосуються суті такого права, як право на справедливий суд, оскільки вони визначають основоположну правову регламентацію комплексу інших прав, свобод, гарантій та заборон.

Водночас, ч. 4 ст. 32 Конституції України містить, зокрема, гарантію судового захисту права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації. Суб'єктом такої гарантії є «кожен», тобто фізична особа безвідносно до наявності у неї громадянства України.

Таким чином, визначене вказаною нормою конституційне право особи у контексті положень п. 3 Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» та п. 1 Закону України від 24.02.2022 № 2102-IX в частині затвердження зазначеного Указу є об'єктом потенційного обмеження.

Зауважимо, що відповідність такого обмеження нормам Основного Закону України викликає сумнів.

По-перше, у п. 2.3. розд. I Додатку до зазначеної вище вербальної ноти від 28.02.2022 № 31011/32-017-3 [2] наведено не увесь текст ст. 32 Конституції України, а лише текст її ч.ч. 1 та 2, тоді як у тексті Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» вказана стаття згадується в цілому.

По-друге, передбачена ч. 4 ст. 32 Конституції України гарантія підпадає під передбачений першим реченням ч. 2 ст. 64 Основного Закону України загальний режим можливого окремого обмеження в умовах воєнного стану та за ознакою номера статті не входить до визначеного другим реченням вказаної норми переліку прав, які не підлягають обмеженню за жодних умов («права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції»).

Однак зазначена у ч. 4 ст. 32 Конституції України гарантія судового захисту двох видів прав – щодо спростування недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї та щодо вимоги вилучення будь-якої інформації – за своїм конституційно-правовим змістом перебуває у нерозривному взаємозв'язку із положенням ч. 1 ст. 55 Основного Закону України, відповідно до якого права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Попри те, що положення ч. 1 ст. 55 Конституції України має констатуючий характер і формально, у буквальному значенні, не визначає певного конкретного права, зміст цієї норми належить з'ясувати з урахуванням такого, передбаченого ч. 1 ст. 147 та п. 2 ч. 1 ст. 150 Основного Закону України повноваження Конституційного Суду України, як офіційне тлумачення Конституції України.

У п.п. 1, 2 резолютивної частини Рішення щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25.12.1997 № 9-зп [3] єдиний орган конституційної юрисдикції зазначив, що ч. 1 ст. 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене.

Таким чином, положення ч. 1 ст. 55 Основного Закону України щодо захисту судом прав і свобод людини і громадянина Конституційний Суд України інтерпретував як право на судовий захист.

Висновки. Зважаючи на зазначене, на нашу думку, визначені положеннями ч. 4 ст. 32 Конституції України право спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та право вимагати вилучення будь-якої інформації, у контексті гарантування кожному їх судового захисту, з огляду на правову природу та предмет цієї гарантії, її фактичну сутнісну тотожність із правовою природою та предметом гарантії, передбаченої положенням ч. 1 ст. 55 Основного Закону України в інтерпретації Конституційного Суду України, підпадають під дію захисного режиму щодо абсолютної неможливості їх обмеження на підставі припису другого речення ч. 2 ст. 64 Конституції України та ч. 2 ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII.

Вбачаємо підстави для висловлення стійкої переконаності у тому, що на рівні нормативного забезпечення окремі норми Конституції України, зокрема, ч. 2 ст. 64 щодо неможливості обмеження прав, передбачених її ст. 55, та ч. 2 ст. 157 щодо неможливості зміни Основного Закону України в умовах воєнного або надзвичайного стану являють собою подвійну конституційну гарантію та виконують функцію надійного запобіжника від потенційних загроз нормативного характеру суті права на справедливий суд.

Вважаємо, що наведене вказує на наявність передумов для ініціювання розгляду питання щодо внесення змін до п. 3 Указу Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» шляхом конкретизації його положень в частині зазначення у цій нормі ст. 32 Конституції України з метою виключення з тексту вказаного підзаконного акту положень, які охоплюють зміст ч. 4 ст. 32 Основного Закону України.

На нашу думку, досягнути такої мети можливо шляхом заміни у зазначеному пункті слова та цифр «статтями 30–34» словами та цифрами «30, 31, частинами першою – третьою статті 32, статтями 33, 34».

Стосовно **перспектив подальших розвідок** у напрямку нашого дослідження, вважаємо, що, подальшого вивчення потребує з'ясування питання стосовно того, чи є відступ від окремих зобов'язань за міжнародними договорами у сфері прав людини обмеженням відповідних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні; редкол.: І.К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1970-1980. Т. 5: Н-О / ред. тому: В.О. Винник, Л.А. Юрчук. 1974. 840 с.
2. Note verbale, 28.02.2022, № 31011/32-017-3 / Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe. Secretary General of the Council of Europe, Strasbourg, 2022. URL: <https://rm.coe.int/1680a5b0b0>.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Р.М., Ярошенко П.П. та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 р. № 9-зп / Конституційний Суд України. *Офіційний вісник України*. 22.01.1998. № 1. Ст. 25.